

TORNYOT VÁLASZTOK

(APÁCZAI)

Folytatás előző számunkból.

HARMADIK FELVONÁS

*A torony harangháza. Gerendák. A harang mellett ablak. Ajtó. Apáczai nem lát-
szik: a harang mögött áll. Így a szín üresnek hat. A harangház nézőtér felőli ré-
szén vezet le az a lépcső, amelyet az első felvonásban jobboldalt láttunk, levezet
egészen a széksorok közé. Tetején ajtókeret. Doby tiszteletes felsiet a lépcsőn, megáll
a harangház közepén, feszülten körülpillant, nem moccan, így áll egy darabig.*

TISZTELETES: Apáczai Cseri János! Szóljál, ha itt vagy. Láttalak, hogy feljöttél. Itt vagy. Itt kell lenned.

(Csend)

Professzor Apáczai, kérlek, szóljál.

(Csend)

János, Istenünkre kérlek, szóljál.

(Csend)

Miért jöttél az én templomomba? Miért akarod az én szégyenemet?

(Csend)

Az Isten is arra kér, menj ki a templomomból!

(Apró szünet)

APÁCZAI (hangja): Ez nem a te templomod, hanem az Istené.

TISZTELETES: Akkor az Isten templomából menj ki!

APÁCZAI (előlép): Ő pedig nem küldhet ki innen engem. *(kis szünet után csendesén)* Őneki jól vagyok így is, leköpve és megcsúfolva. Ő házába fogad bármikor. *(más hangon)* Tiszteletes úr, mióta szokás egyházunkban, hogy a híveket ki akarják dobni a templomból? A toronyból hagyom magam, de a templomból nem!

TISZTELETES: János, ne beszélj így velem!

APÁCZAI: Félti a temploma hírét, ugye? Mert bejött a templomába egy elítélt? Egy megbélyegzett, akit a fejedelem ítél el, be mert jönni a maga templomába. Ne, ide csak ne jöjjenek holmi elítéltek. Ide csak olyanok jöhet-

nek csóstül és bizalommal, akiket majd az Isten fog elítélni. Olyanok bezzeg jöhetnek. Ülhetnek ott zsoldárosan a padokban lent, bűnbánó busa fejükkel, de akit a világ ítél el, az csak maradjon kinn, s nyüszítsen a maga bajával ott, kívül a templomkerítésen!

TISZTELETES: Magad is tudod, hogy nem így igaz. Tudod jól, miért mondom! Ne tedd magad, professzor úr!

APÁCZAI: Hát nem! Nem nyüszíték én kint a templomkerítésen kívül a bajommal. Bejöttem én ide. Vagy tán a nép nem tette jól, valahányszor az ellenség űzte, hogy bemenekült a templomokba? Nem azt énekeljük-e Luther szavaival, hogy *Erős várunk nekünk az Isten?* Ha ő erős vár — miért ne legyen az ő temploma is? Fogadja csak be a menekült! Azért a mi Istenünk, hogy segítsen. Azért van temploma, hogy hajlékunk legyen a bajban. *(más hangon)* Attól fél a tiszteletes úr, hogy kompromittálom a templomát a fejedelem előtt, és halálommal szégyent hozok fejére!

TISZTELETES: János, János, milyen jól tudod te, hogy másról beszélsz, s hogy én is egyébről beszélek. Ha elbújni jöttél volna ide, az életedet menteni, nem szólnék én semmit, rejtenelek is, mert szeretlek, mint a fiamat, kockáztatnék mindent, még a fejemet is, ha az életedet akarnád menteni, János. *(Indulattal fogja meg a másik mellén a ruhát.)* De te itt nem élni, te itt meghalni akarsz, János!

(Csend)

APÁCZAI (ernyedten ül le egy gerendára): Igaza van, tiszteletes úr. Bocssásson meg, de felindulásomban beszéltem így, felindulásomban jöttem föl ide.

Nem akartam én megbántani, de tudja, úgy gyanakszom, már mindenkire gyanakszom. Az apámra is, az anyámra is, akiket sosem ismertem. Jaj, Istenem, már még Reád is gyanakszom!

TISZTELETES (*megindultan nézi*): Te józan, okos ember, te... hogyan jutottál ide?

APÁCZAI: Mert sárral kentek be, úgy. Bekenték az agyamat sárral az ostobák. Befektetettek, bevádoltak, és elég egy halk szó, egy suttogás a fejedelem fülének, s máris idejut az ember. Mert nem nekem hisz, nekik hisz, az irigyeimnek, akik mert nem érték fel az eszemet, hát elhintik körülöttem a bizalmatlanság szellemét. Akik mert kevesebbet tudnak, mint én, hátmögötti szókkal pótolják a tudást.

TISZTELETES (*szelíden*): Ha talán sze-
rényebb lennél, János...

APÁCZAI: Próbáltam, tiszteletes úr. Próbáltam a legszerényebb lenni, jócskán meg is alázkodtam, ha kellett, de az eszem, az érveim nem tudtak megaláz-
kodni, mert ők más törvény szerint él-
nek, mintha függetlenek lennének tőlem,
nem, az eszem s az érveim nem enge-
delmeskednek nekem! S ez baj, nagy
baj. Ha az érveim alázkodnának meg,
akkor lehetnék akár gőgös, lehetnék akár
pökhendi is, nem törődnék velem, el-
néznék. Mert nekik nem az a szerény,
aki alázatos, aki szelíd, hanem az, aki
hagyja magát meggyőzni, aki könnyen
eláll az elveitől.

(*Kis szünet*)

TISZTELETES: Eoyet ígérj meg nekem,
János.

APÁCZAI: Mit, tiszteletes úr?

TISZTELETES: Hogy elmész innen.

APÁCZAI: A templomból?

TISZTELETES: Nem, János. Ebből a
toronyból.

(*Csend*)

APÁCZAI: De ha én itt akarom! Ha
nekem ez a torony kell! Ennyit kapha-
tok én is! Hogy megválasszam a tor-
nyomat!

TISZTELETES: Nem! Az én templo-
momat nem hozod szegyenbel! Az én
templomom mindig becületes templom
volt. Nem a fejedelem temploma volt
ez, hanem a hívéké. Az Istené.

(*Kis szünet*)

Válassz magadnak más tornyot, Apácza
János!

(*Csend*)

APÁCZAI (*halkan*): Azért jöttem ide,
mert ezt a templomot szeretem a leg-
jobban. S ennek a papját. (*gyöngéden*)
Magát, tiszteletes úr. Ahogy az ember...
az az ember, aki természetes halállal
hal meg, azt mondhatja: oda temesse-
tek a nagy cserfa alá, oda a völgybe
vagy a dombtetőre, ahogy az ilyen em-
ber megválaszthatja sírhelyét, én is meg-
választhatom a tornyomat, ahonnan...
(*elhallgat, hirtelen*) De maga mitől fél?
Az is lehet, hogy nem is ezt a tornyot
jelölik ki a számomra, hanem valame-
lyik másikat, valamelyik másik temp-
lomnak a tornyát, vagy a vármege-
házáét, vagy valamelyik vár tornyát...
én ezt még nem tudhatom, én csak ma-
gamtól idejöttem... és itt is maradok,
innen nem megyek el, ragaszkodom eh-
hez a toronyhoz, a választott tornyom-
hoz ragaszkodom. Érti!?

TISZTELETES: Azt nem teszed te
meg! Ha kell, úgy amennyire szeretlek,
de kiverlek innen, mint Krisztus...

APÁCZAI (*szelíden közbevág*): Tiszte-
letes úr, azok kufárok voltak.

TISZTELETES: Ne tedd ezt meg ve-
lem, ne tedd meg a templommal, ha
már úgy szereted. Ujjal mutassanak majd
erre az öreg toronyra? Ahonnan Isten
felé szállt a harang szava... Ujjal mu-
tassanak?... Szégyellje magát ez az öreg
torony?... Mit vétett neked ez az öreg
torony? Hát ezt akarod?

APÁCZAI: És hogy magára... magára
is ujjal mutassanak: ennek a papnak
a temploma tornyában történt... Igaz?

TISZTELETES: Lehet! Lehet, hogy ez
is. De mivel érdemltem én meg, hogy
az én templomom tornyát épp az én
papságom alatt válassz ki e szégyenletes
ítélet betöltése helyéül? Ha megmondod,
mivel érdemltem ki, nem bánom, vál-
lalom a szégyent is, ha bele is fulladok.
Mond!

(*Csend*)

APÁCZAI (*csendesesen, fejét lehajtva*):
Nem érdemlette ki sem maga, sem a
temploma.

(*Szünet*)

De akkor én most mit tegyek? Mert ha
azt mondanák, felvive engem a Mórija
hegyére, mint Ábrahám vitte Izsákot, azt
mondanák a hegyről lemutatva: Válassz
magadnak tornyot, Apácza Cseri János!
Ha ezt mondanák, már ez is valami
lenne.

TISZTELETES: Nem jól mondod, hogy
ez is valami lenne. Nem jól mondod,

mert az lenne a legtöbb, amit kaphatnál, amit kaphatunk, ha az ítélet már adott.

APÁCZAI (*hirtelen*): Nem vette észre még, hogy az ítéletekben mindig csúfolkodás van? Hogy az ítéletekben a halál csúfolódik az étellel? A halál neme — az ítélet, felesel az életünk vitelével? Itt volt ez a Dózsa, aki fellázította a parasztokat, tüzes trónra ültették, megcsúfolással: parasztkirály akartál lenni, hát íme, itt a trón, meg a korona, csak éppen tüzesen! És Krisztusnak... mert hiszen Dávid királytól származónak mondta magát, töviskoronát adtak... Dózsa mellé kiéheztetett alvezéreket tettek, hogy rágják a húsát, hiszen ő maga az éhesek vezérének mondta magát... Krisztus mellé két latrot tettek: no, ha Megváltónak mondtad magad, ezeket váltsd meg, ha tudod! És leköpdösték. Valaki fizette ezeket a köpködőket, nap-számban köpködtek le Jézust. S aztán maga az is, hogy keresztjét vele cipeltették a hegyre föl. Igen. Nemcsak halált akartak, hanem gúnyos halált. Nagyon szeretik az ítélkezők a gúnyos halált. Nem vette észre a tiszteletes úr, hogy a parasztokat és a polgárokat felkötni szokták, mintegy csúfolódva: úgyis fel akartatok kapaszkodni! A jobbágyokat karóba húztatják, kerékbe törik, mintegy mondván: nem maradtatok a munkátok, a szerszámaitok mellett, hát most ők utánaatok jöttek, és már sose hagyhatnak el benneteket! És a királyoknak, hiszen ők az ország fejei, még a pénzen is a fejük van — a királyoknak fejét szokták venni, úgy gurul el a fejük, mint ahogy a pénz is elgurul. Igen, kevés a halál maga az ítélkezőknek. Az ítélkező már nem tudja, hogyan is tobzódják a leleményben. Válogat, mint az ingyenc háspók a rogyásig terített asztal mellett... Már csak a gúnyos halál elégíti ki őket. (*kis szünet*) És most itt van ez a torony... Ez vajon mit akar jelenteni?

TISZTELETES: Ne kínozd magadat, és engemet se, János.

APÁCZAI: Azt akarja-e jelenteni, hogy túl magas dolgokra adtam a fejem, s így magasról is kell megadnom az árát? (*hirtelen ötlettel*) Milyen magasról is? Lásuk csak... (*Feláll, odamegy a szemben lévő ablakhoz. Lenéz.*) A másik ablaknál talán jobban látni. (*A nézőtér felé fordul.*) Tiszteletes úr, jöjjön csak...

(*Tiszteletes tétován, lassan odamegy.*)

Látja azt a két koldust ott lenn?

TISZTELETES: Látom. Minden istentisztelet előtt itt szoktak lenni.

APÁCZAI: Ezek szerint ma istentisztelet lesz.

TISZTELETES (*halkan, csendesen*): Nem, ma nem lesz istentisztelet. Amikor megláttam, hogy feljössz ide, már tudtam, hogy elmarad az istentisztelet. Elküldtem a templomszolgát, vigye szét a hírt, hogy beteg vagyok, a harangozót pedig kiállítottam a templomkert kapujába, hogy azokat, akik mégis idetévednének, küldje haza.

APÁCZAI: Ezek a koldusok mégis idejöttek.

TISZTELETES: Ezek mindig hamarabb szoktak jönni.

APÁCZAI: Ezek vajon most mit gondolnak: miért marad el az istentisztelet? Mit gondolhatnak: miért nem jönnek a hívek? Figyelje csak! Hogy hadonásznak, valamin vitatkoznak. Nem tudják mire vélni az egészet. Milyen izgatottak! Gondolja csak meg: ezek most szegények elesnek egy vasárnapi koldulástól. S mindez miattam. Meg kéne nekik mondani, hogy ne menjenek el, várjanak. Mert csak idegyül majd a tömeg, ha...

TISZTELETES: Hallgass! Hát belébüjt az ördög?! Gyere innen, itt nem hagylak, leviszlek a pincémbe, ha kell, elrejtelek, adok neked más ruhát, ennivalót, amíg elszökhetsz innen, mindent vállalok érted, de nem itt... nem itt, könyörgök neked... ne itt, ne ebben a templomban! Ne légy gonosz, Apácza, ne akard a templomom szegényét!

APÁCZAI: Nagy tömeg fog itt összegyűlni. Meg kell a koldusoknak mondani, ha ilyen látvány részese lehet, a tömeg nagyon adakozó. Meg kell nekik mondani, ne vesztítsék el a reményt, ne menjenek el! Valakinek csak hasznos lesz az én halálom is. (*apró szünet*) Nem figyelte meg, tiszteletes úr, hogy a tömeg, ha halált lát, babonásan adakozik?

TISZTELETES: Nem figyeltem semmit, és velem ne kegyetlenkedj, mert nem érdemlem meg!

APÁCZAI (*mintha valóban megszegeyelné magát*): Igaza van, tiszteletes úr, igaza van, hogy kegyetlenkedem. Nem szabadna. Bocsásson meg. Nem teszem többet.

TISZTELETES (*hirtelen előrenéz a nézőtér felé*): Jönnék! (*Most mindketten abba az irányba néznek.*)

APÁCZAI: Ezek még csak az előőrsök. Ezek nem azok, akiknek jönniük kell. Vajon mit akarhatnak?

TISZTELETES: Csak nem maradhatunk egyedül itt, kettesben, hiszen ki tudja, miket beszélhetünk.

APÁCZAI: Csak benépesül ez a torony

Iassacsán. Ők is lepellet jönnek. Ők is titkolnak valamit. Vajon ki küldte őket?

TISZTELETES: A rossz lelkiismeret.

APÁCZAI: Az meglehet. Ő, az irigység, a féltékenység megfoghatatlan. Olyan utakon jár, hogy észsel követni nem lehet. Apró kis suttogások itt-ott, s azután valaki egyetlen fülbe, egyetlen nagy fülbe gyűjti őket. Egy olyan valaki, aki a legirigyebb s a legféltékenyebb. Ez az egy, ez a legirigyebb, aki összegyűjti a szóbeszédet, éppúgy cselekszik, mint azok, akik a nép dalait szokták gyűjteni; kiválogatják a legszebb, legépebb, legtisztább változatokat, azokat, amelyeket a szájhagyomány a legtökéletesebbre csiszolt. S ezeket sugja a fejedelem fülébe, s ettől kezdve te megfoghatatlan, láthatatlan hálóban vergődsz, mert nem tudod, ki honnan, mikor s mit beszélt rólad össze-vissza. *(felocsúdik)* Visszafordultak? Meggondolták magukat?

TISZTELETES: Megálltak pihenni a lépcső alján.

APÁCZAI: Igen, most meggondolják, fel kell-e jönni végül is, jó lesz-e, ha feljönnek. Ezek is ilyenek. A sok apró szóbeszéd emberei, akik néha talán nem is akarnak rosszat, csak nem bírják megjegyzéseiket a begyűkből tartani, nem tudják türtőztetni kisdéd gonoszkodásait, de ők végeredményben nem akarnak elveszejteni, csak irigységből rajtad élesítik a nyelvüket. Mert nem bírhatják szó nélkül a fölényedet. De az az egy, aki összegyűjti ezeket az apró szóbeszédet, az, aki a legirigyebb szándéku, az összegyűjti ezeknek a szóbeszédet, hogy tőket kovácsoljon belőle magának, fegyvert — ellened. S ez azt mondja a fejedelemnek: „azt rebesgetik”, „sokan mondják” és „szél fúvatlan nem indul”. És ezt azért mondja, hogy a fejedelem lássa, hogy nem a saját véleményét, hanem sokakét mondja...

TISZTELETES: És ki az az egy, az a legirigyebb ember?

APÁCZAI: Nem tudhatom. De van. Mindig van egy legirigyebb az irigyek között.

(Most a nézőtér széksorai között megjelenik ama kettő, s a lépcsőn feljönnek.)

TISZTELETES: Most már kibeszélted magad. Most már vigyázz, mit szólsz előttük.

APÁCZAI: Ítélet után vagyok, nincs mit vigyáznom.

TISZTELETES: Az ítélet nem végleges, jól tudod, ne vágd hát el az utadat visszafelé. Az ítélet nem végleges...

APÁCZAI: Ezt mondjátok mindig: az

ítélet nem végleges. Ezt mondja az orvos a betegnek, ezt mondja mindenki: még javíthatok, még változtathatok. De ez csak afféle utolsó szalmaszál, ami úgysem mentheti meg a vízbefúlót. *(Apáczai figyel a feljövőket, mintha nekik mondaná)* A macska is azt mondja az egérnek, amikor még egy pillanatra elereszti: az ítélet nem végleges.

(Szeredai Albert és Csavaro József iskolamesterek be, első idős férfi, második jó közepes, Apáczai feléjük)

Az ítélet nem végleges.

(Csend, azok zavartan, mintha kissé ijedten néznének Apáczaira.)

SZEREDAI *(megköszörüli a torkát)*: Igyekezünk mindent megtenni érted.

APÁCZAI *(többértelműen)*: Mindent.

CSAVARÓ *(szinte lelkesen)*: Mindent.

SZEREDAI: De te is... valamikor szelvidebb ember voltál.

APÁCZAI: Igen, bátyámuram, Hollandiában temérdek tejet és vaját ettem. De a paprikás szalonán felszökött fejembe a vérem.

CSAVARÓ: Azért jöttünk, hogy biztossuk kendet kollégái, barátai, ösmerősei legjobb szívbeli indulatáról.

APÁCZAI: Ha szeretetek, ki feketített be?

SZEREDAI: Azok, akik nem szerettek.

APÁCZAI: Azokkal én nem szoktam beszélgetni. *(hirtelen)* De magukkal szoktam beszélgetni. Mondják meg nekem, nagyon fáj az, hogy én egy árnyalattal okosabb vagyok? *(kis szünet)* Nem felelnek, hát még egyszer kérdem: maguknak nagyon fáj az, hogy a másik egy árnyalattal vagy kettővel okosabb, és talán tehetségesebb is? Nem sokkal, csak egy árnyalattal. Miért nem ismerik el az árnyalat jogát? Azt nem, de a bukás jogát, azt igen. Hogy valaki, ha akar, elbukhat maguk miatt. Ha akar. És akkor maguk azt mondják, mi nem biztattuk, hogy elbukjon. Ő akarta. Senki se mondta neki. De ha sikerül a terve, akkor azt mondják majd, hogy segítették, hogy velük és miattuk sikerült annak az egynek a terve. Igen, ez is szabadság, nem mondom, a bukás joga. Csakhogy meg kellene az embernek néznie, hogy kiért, kikért bukik el.

(Csend)

SZEREDAI: Mi csak azért jöttünk, hogy biztossunk arról, mi nem értünk egyet Basirius vádjával. Mi csak ezért jöttünk.

APÁCZAI: Ha ott voltak, miért nem szóltak? Miért hagytak engem egyedül, egészen egyedül, szemben a gyáva és ravasz Basiriusszal és a fejedelem bizalmatlanságával? Miért nem álltak fel, miért nem kérték ki maguknak, a jobb belátás nevében? Vagy valaminek a nevében... Mindegy... egyáltalán valaminek a nevében, ami igazabb, mint azok a vádak voltak.

CSAVARÓ: Könnyű magának beszélni, Apáczaik uram, mert maga mégiscsak nagy ember, nem lehet úgy leütni, mint egy nyulat. Magára mégiscsak mindenünnen figyelnek az emberek. De miránc ki figyel? Velünk senki se törődik, mit tudna rólunk a világ, ha valami bajunk történe?...

APÁCZAI: És akkor... akkor mi itt a teendő?

SZEREDAI: Nem szólhattunk. Minket is a fejedelem fizet, be kell látnod, többre nem számíthatsz, többre sose számíthatsz, mint arra, hogy titokban eljövünk hozzád, és titokban egyetértünk veled.

CSAVARÓ: És hiába vet meg most bennünket kelmed, van, aki most még ezt sem teszi, amit mi tettünk, hogy idejöttünk...

SZEREDAI: Igen, igaza van Csavaró Józsefnek. Van, aki hazaoldalgott, van, aki csak a félutat tette meg, van, aki *(mintha kinézne az ablakon)* ...gyere ide, Apáczaik János. *(Megfogja a kezét.)* Látod ott azt az embert? Ősmered?

APÁCZAI: Ősmerem.

SZEREDAI: A kollégád ő is, profesz-szor ő is! Látod: feljön a lépcsőn. Mit gondolsz, be fog jönni ide? Nézd csak, most megáll. A lépcső tetején megáll. Be kellene lépnie. Várjunk csak, vajon belép? Mit gondolsz, belép?

(Csend. Mindenki az ablaknál áll, feszült figyelem.)

CSAVARÓ: Hát, elment.

SZEREDAI: Megtorpant. Meggondolta magát, megfordult, s azon a másik lépcsőn, amelyen jött, el is ment.

(Kis csend)

S még hányan lehettek, akiket mi nem is láthattunk.

APÁCZAI *(hirtelen a tiszteletes felé)*: A fejedelemnek van igaza. Ő védi, ami az övé: de mi mit védünk? Én és Basirius mit védünk? Egymásnak mentünk ahelyett, hogy összeálltunk volna. A fejedelemnek kellett ez a vita: ő akkor jár jól, ha a szellem két embere ölre megy. Minden torzsalkodásunk csak neki jó. Már azt vártam, mikor mondja:

Deák Ferenc illusztrációja

vitakoztatok, hiszen azért fizetlek ben-
neteket! Hadd lássam, ki mit kottyint
el előttem! Kikotyogjuk semmiért a szel-
lem titkait! Lássá, mi van itt bévül.
Odadobjuk a bensőnket, rendelkezézzék
vele! S mindezt miért, miért?!

(Azok ismét ijedten figyelik.)

SZEREDAI: Azért fiam, hogy a mi
urunk fejedelmünk megbízzék bennünk.
Hogy lássa, nincs előtte titkunk. Ezért.

CSAVARÓ: A mi fejedelmünk, pro-
fesszor úr, erős ember: tudja, mit akar.

SZEREDAI (Apáczaihoz): Mi nem azért
jöttünk ide, hogy nekünk ilyen szavakat
mondjál, professzor úr, hanem azért,
hogy elmondjuk: mi mindent megtettünk
érted.

CSAVARÓ: Ilyen szavakat mi nem
hallgatunk, az efféle szavakat nekünk ne
mondja kelmed.

APÁCZAI: Menjetek és mondjátok
meg! Hátha hálás lesz nektek! Na, men-
jete!

(Azok még ijedtebben néznek egymásra.)

CSAVARÓ: Professzor úr, ha a vég-
zetet mindenáron ki akarja hívni... de
mi azok nem leszünk, akik megmondjuk.
De nem is hallgatjuk tovább... (biccen-
tenek, gyorsan el)

TISZTELETES (nézi őket az ablakon
át): Hogy sietnek.

APÁCZAI: Elmentek?

TISZTELETES: EL.

APÁCZAI (odalép a tiszteleteshez, erő-
sen a szemébe néz): Tiszteletes úr, vala-
mit meg kell mondanom. Valamit meg
kell vallanom magának.

TISZTELETES: Nem bánom, de tudd
meg, hogy én azért vagyok református,
mert nem szeretem a gyónást.

APÁCZAI: Csak el kell mondanom
valakinek. Ha fél is az igazságomtól.
Csak el kell mondanom valakinek. Én
nagy zavarban voltam a fejedelem előtt.
Nagy zavarban, mert éreztem, ő tudja,
mit akar, én meg nem. Ő védi a hatal-
mát, de mit védek én? Van-e ma a szó-
nak, a betűnek, a könyvnek hatalma?
Lehet-e vele hatni a fejedelmekre? Vagy
csak gyűjtősnak használják könyveink
lapjait a kemencetűzhöz? Hát ma már
csak a vének és a nyeszlett bolondok
eledele a könyv? Az erős, hatalmas fér-
fiak nem tartják rangjukhoz méltónak,
ha könyvet is forgatnak, nem csak kar-
dot és szóközi szavakat? Nem, nekem
nincs hatalmam, csak neki van! Tudja,
mi lenne az én hatalmam? Az értés.
Ha értik, amit mondok — van hatalmam,

ha nem — nincs. Ha érzem, hogy nem
értenek — minden sorom, betűm, sza-
vam önmagát pusztítja. A fejedelem ön-
védelemből és önvédelemnek él. Ha en-
gem nem értenek, ha a szellemet nem ér-
tik — elpusztítja önmagát, mert célját
nem lelve, fegyvereit gúliba rakja. Ud-
varoltam egyszer, még mielőtt a felesé-
gemet megismertem volna, egy másik
holland lánynak. Tudtam pedig a nyelv-
vét. De mégsem értette, mit mondok.
Éreztem, nem érti. Abbahagytam. Az ér-
tetlensége fegyverzett le. Hát így va-
gyok most már a szellemmel is, nemcsak
a szerelemmel.

TISZTELETES (kinéz az ablakon): El-
mentek a koldusok.

APÁCZAI (tűnődve): Vajon miért? Mi-
ért mentek el a koldusok egy ilyen to-
rony alól, amelyben fent én vagyok?
Ha én felmegyek a toronyba — aznap
nem lesz istentisztelet. Ha én felme-
gyek a toronyba — a templom elől el-
mennek a koldusok is. (Lehajtja fejét,
majd hirtelen) Mit gondol, miért men-
tek el?

TISZTELETES: Nem tudom. (villanat-
nyi szünet) Talán azért, mert látták,
hogy nem jön senki a templomba.

APÁCZAI: Gazdagabb templom után
néztek, mi? Más tornyot keresnek. Ki-
ki a maga tornyát. (hirtelen) Mondja, tisz-
teletes úr, miért hazudtam én a feje-
delemnek?

TISZTELETES: Nem hiszen, hogy ha-
zudtál volna.

APÁCZAI: De hazudtam. S talán, ha
megkérdezte volna: Professzor Apáczai,
maga komolyan védekezik a vádak el-
len, vagy pedig bévül egyebet hisz —
akkor talán kibukik belőlem az igaz-
ság.

TISZTELETES (szinte rémülten): Mi?

APÁCZAI: Hogy igenis... igenis: min-
den vád igaz! Ha a tudományt meg
akarják ölni, a könyveket meg akarják
ölni, az iskolákat meg akarják ölni, ak-
kor nemcsak presbiteri, hanem independ-
dens is vagyok!

TISZTELETES (döbben): János!
[APÁCZAI: Gyűlölködöm a szellemi rest-
séget, az ész tunyaságát: igenis a jóra
való okosságot tartom a legtöbbre. Az
észt. A kételkedés és gondolkodás jogát.
Igenis: Descartes híve vagyok! S ha so-
kat mondják, hogy ateista vagyok, végül
is el fogom hinni, hogy az vagyok.] abba
kergetnek, amibe nem kívántam, azzá
tesznek az igaztalan vádak, amivé nem
volt szándékomban lenni. És igenis ör-
vendtem, hogy a zsarnok feje lehullt
Londonban! És azt szeretném, ha min-
den zsarnok feje lehullna! Igenis Pla-

tónnal tartok, aki azt szerette volna, hogy az uralkodók filozofájanak és a filozófusok uralkodjanak! Elegem van a butaságból, a sötétségből... mindenből, ami az eszem és az eszünk ellen történik! Hazudtam a fejedelemnek.

(Csend)

TISZTELETES: Miért?

APÁCZAI: Talán, mert még van néhány dolgom, amit tető alá akarok hozni. Talán azért a néhány esztendőért, ami ebből a beteg életemből még hátra van. De vajon érdemes volt? Hiszen úgyis beteg vagyok. Legalább most, a halál előtt, legalább most megmondhattam volna neki az igazat. (tűnődve) Mert végeredményben ő sem olyan rossz ember... csak... hatalma van.

TISZTELETES (suttoqva): János, a templomudvarra egy ember jött be. Ott megállt. Nem ismerem fel. Mit akarhat vajon? Elébe megyek.

APÁCZAI: Menjen, tiszteletes úr.

(Tiszteletes el, Apáczai egyedül marad.)

Mert az embernek csak azért kell sírnia, a legjobban sírnia, mert az eszét legfőként arra használja, hogy védekezze. A gondolat, az ész önvédelemre rendezkedik be: körülbástyázza önmagát, nehogy sebezhető legyen, és mert a gondolat, a szellem — oly törekeny, oly kiszolgáltatott, az ember legfőbb Achilles-sarka itt főtt van — a koponyánkban! Azután meg azért kell sírnia, mert arra használja, hogy támadjon. A természetes az lenne, hogy se védekezésre, se támadásra, hanem a jóra, a természetes gondolkodásra kellene használnia. Akkor nem kellene sírnia az eszéért az embernek. (leüli) Megvádoltak, hogy idegen könyvekből vettem az Enciklopédiám anyagát. De hiszen a szellemet, ha jó, ha igaz, nem ölnükbe kell ültetni, bármilyen messziről is jött? Ölbekapni és behozni a házunkba, szállást adni neki. Azt mondták, hogy Descartes-tól, a franciáktól, az angoloktól vettem könyvem minden részét, hogy a szellem óriásaira támaszkodtam. Hát szégyen ez? Vajon egy óriás vállán ülő gyermek nem messzebbre lát az óriásnál? Ha már nem tudtam népemnek, nemzetemnek aranyat-ezüstöt nyújtani, adtam e könyvben hasznos tudást: egy helyett lent, kender, gyapjút, pamutot, amit magára vehet, hogy ne fájzék, ami oltalmazza a nyomorúságban. (kínéz) Jönnék. (viszsa) Még csak annyit akarok mondani: azt szerettem volna, hogy a népem ne

legyen buta, mint a barom, hogy ne legyen igaza Neuhausennek, ennek a pápai csatlósnak, aki azt mondta: ha Luther nem jön, ők annyira ki tudták volna használni a nyomorult nép állatias tudatlanságát, hogy egyetlen szavukra akár fűvet is legelt volna, mint a kérődző tehenek. Hát nem! Ezt az egyet nem! De hiszen mit is fáj nekem! Mit kapok érte, milyen hálát? Egy toronyot. Igaz, én választottam. Innen még messzebbre lehet látni. Hiszen, ha az óriás vállán ülő gyermek ráadásul még toronyban is van... akkor aztán igazán messzire láthat... Nem, soha senki hálát ne várjon... legfőbb idejében szemelje ki a toronyot. (Itt most még egyszer hangozzék el az a párbeszéd, amit a Tiszteletes és Keresztúri folytattak az első felvonás végén. Majd Tiszteletes be.) Ki jött?

(Keresztúri be, kis csend.)

APÁCZAI: Miért jött, professzor úr?

KERESZTÚRI: Azért jöttem, hogy megmondjam: a fejedelem elállt fenyegetésétől.

(Kis csend)

APÁCZAI: Elállt? És milyen feltételeket szabott?

KERESZTÚRI: El kell mennie Fejérvárról.

APÁCZAI: Hová?

KERESZTÚRI: Kolozsvárra.

(Kis csend)

APÁCZAI: S ha nem mennék?

KERESZTÚRI: Nem tudom. De el kell mennie. Félttem magát. (Meggfogja a karját.) Csak egy Apáczaink van. Ne vesztegesse el magát. Szükség van magára, szükség is lesz, szükség lesz még sokáig, szükség lesz mindig. (kis szünet) Lehet, hogy az Isten maga választotta ki.

APÁCZAI: Kiválasztott? Nem. Nem vagyok én kiválasztott, csak alkalmas. A kiválasztottat segíti az Isten, az alkalmasnak önmagát kell segítenie. (kis csend) Köszönöm, professzor úr.

KERESZTÚRI: Nincs mit köszönnie. A fejedelem is belátta, hogy maga már túl híres ember ahhoz, hogy boszorkányként bántsák, épp itt, ezen a tájon, ahol a türelmességükre mindig büszkék voltak fejedelmeink.

(Szünet)

APÁCZAI: Most örülnöm kellene. És magának is, professzor úr, örvendnie

kell, hogy jót tehetett. Az orvos örvend, hogy meggyógyította a halálos beteget. De aztán az orvosnak eszébe jut, hogy a beteg kilép a betegszobából, elmegy tőle, és az utcán kint éli a régi életét: fázik és éhes, mint az állat. Mire mentette meg az orvos a beteget? *(kis csend)* Mire?! *(apró szünet)* És most? Most lemehtek a toronyból?

KERESZTÚRI: Lemehetünk, János.

(A nézőtérén át a széksorok között a két koldus bejö, fel a színre.)

TISZTELETES *(lenéz)*: Urak, nagy tömeg gyűlt össze a templom udvarán. Élűkön az a két koldus.

(Valamennyien lenéznek.)

KERESZTÚRI: Mi ez a komédia?

TISZTELETES: Ezek nem úgy néznek ki, mintha istentiszteletre jöttek volna. S egyre idegesebbek, zajonganak. Vagy csak feszülten hallgatnak? De ez meg olyan, mintha pokoli zaj lenne. Hallják? Csendben vannak, figyelnek, s mégis mintha nagy zsvaj lenne.

(Figyelnek)

(A két koldus most idegesen „cikázni” kezd a színen.)

ELSŐ KOLDUS *(a nézőtér felé, mintha a tömeg ott lenne)*: Legyenek türellemmel, jó emberek, legyenek türellemmel!

MÁSODIK KOLDUS: Meglesz, mindjárt meglesz. Várjanak, jó emberek, várjanak!

(Egyre rémültebben „cikáznak“.)

ELSŐ KOLDUS: Ne fenyegetőzzenek, az Isten áldja meg magukat! Mért fenyegetik a szegény nyomorultat, aki magukért is vértett a Harmincéves Háborúban?

MÁSODIK KOLDUS: Nem bolondítottunk mi el senkit. Meglesz, mondom, hogy meglesz, csak várni kell egy kicsit!

ELSŐ KOLDUS: Ne bomoljanak.

(Most iszonyattal, mintha már a tömeg rajtuk lenne, mintha üldöznék őket, nagy kinnal-bajjal, lihegve kapaszkodnak fel a lépcsőkön.)

APÁCZAI: Ide jönnek! Tiszteletes úr, nyissa ki az ajtót.

(A tiszteletes gyorsan kinyitja, a két koldus ott ül az ajtóban, lihegve, rémülten, forgó szemekkel mondják)

ELSŐ KOLDUS: Meg akarnak bennünket ölni!

MÁSODIK KOLDUS: Mondják már meg: lesz itt valami? Mert úgy hallottuk...

ELSŐ KOLDUS: Te hallottad.

MÁSODIK KOLDUS: Én, igen, én halottam, hogy lenne itt valami... Valakit... innen... oszt mentünk, s mondtuk az embereknek a hírt, idecsődültek, s most meg akarnak bennünket ölni, mert azt mondják, elbolondítottuk őket.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Harcoltunk a Harmincéves Háborúban, elfoglaltuk Szatmárt, Tokajt...

MÁSODIK KOLDUS: Fővezérünk, Kemény János már Nyitraig jutott...

APÁCZAI: Beszélünk velük, hagyják abba, beszélünk velük, ne féljenek! Menjenek nyugodtan!

ELSŐ KOLDUS: Megyünk, csak jöjjenek velünk. Mi megyünk előre, de tessenek utánunk jönni... és tessenek valamit kitalálni... és valamit kiáltani nekik...

MÁSODIK KOLDUS: Tessenek azt kiáltani, hogy elmarad. Mára elmarad, de nem marad el örökre, csak máma marad el, hogy nem marad el a végtelenségig. *(szinte hisztériáisan)* Tessenek ezeknek az elvetemülteknek megmondani, hogy ne féljenek, csak máma marad el! Nem véglegesen, csak máma marad el — nem mindörökre!

(Sebesen indulnak, Apáczaiké utánuk, a két koldus szinte alázuhan a lépcsőkön, már lent vannak a székek között, rémülten tekintgetnek jobbra-balra.)

APÁCZAI *(a lépcső közepéről lassan lépegetve)*: Emberek! Ma elmarad az, amiért idegyülekezték! Ma elmarad! De talán holnap, de legkésőbb holnapután meg fog történni! *(Hangja egyre konykább lesz, szinte monoton módon ismétli a mondatokat. De kemény, szuggesztív hangon.)* Ma elmarad, amiért idegyülték. A koldusok nem hibásak. Nem bolondították el magukat! Senki sem hibás! Ma elmarad, de legkésőbb holnap vagy holnapután meg fog történni, amiért idegyülték!

(A két koldus rémülten a bejáratig jut már, s onnan mintegy védekezve fordítják vissza a fejüket, karjukat szemükhöz kapják, időnként fejüket is le-lehúzzák, mintha kövel dobálnák őket.)

ELSŐ KOLDUS: Hangosabban, Apáczai uram! Ezek nem hallják! Ezek nem hisznek nekünk! Jaj, ezek meg akarnak ölni!

APÁCZAI (mintha már berekedt volna, erőlködve mondja): Ma elmarad — de

nem örökre. Elhalasztották, de nem örökre.

MÁSODIK KOLDUS: Hangosabban! Az Istenért! Harcoltunk, véreztünk a háborúban, jó emberek! Mi is csak hallottuk, nem bolondítottunk el senkit. Hangosabban, Apáczai uram! Hangosabban! Hangosabban! Meghalunk!

(Mindketten kibuknak a bejáratú ajtón, hirtelen függöny.)

Vége

Román bibliaborító
a XVIII. századból